

Nikola Danišová-Bartošková, *Mytologické korenie stredovekej legendy o Meluzínie. Transformácia archetypálneho tematického algorytmu o unikajúcej nadprirodzonej žene v stredovekej diskurze*, Nitra 2024, ss. 200

Nikola Danišová-Bartošková należy do najmłodszej generacji tak zwanej nitrzańskiej szkoły teorii literatury. Zajmuje się szeroko pojętą semiotyką, która wyróżnia się aktualnością, interdyscyplinarnością i możliwością zastosowania artefaktów estetycznych. Autorka zakłada, że jej monografia jest analityczno-interpretacyjnym i systemowym przedstawieniem gatunkowego, kulturowego i geograficznego heterogenicznego tekstowego wzoru archinarratiwów transformacji tematycznego algorytmu o nadprzyrodzonej kobiecie w historycznym okresie od paleolitu aż do zachodniego, łacińskiego średniowiecza, a w szczególności do genealogicznej legendy rodowej. Czasowy horyzont jest tutaj nieprzypadkowy, starodawne narracyjne wzorce występują w średniowiecznym dyskursie kultury rycerskiej i chrześcijańskiej. Według legendy i folkloru Meluzyna to rusałka wodna, która przeobrażała się w postać kobietę. Według zapisu XIV-wiecznego była ona czarodziejką; w takiej wersji występuje w ujęciu Jehana (Jeana) d'Arras, dworzanina księcia Jana de Berry. Ten konkretny zapis pochodzi z lat 1387–1393. Mówi on, że Meluzyna, wychodząc za mąż, kazała przyszłemu małżonkowi złożyć obietnicę, że nigdy nie będzie chciał zobaczyć jej w sobotę, w przeciwnym razie na jego ród miało spaść nieszczęście. Mąż nie spełnił jednak przyrzeczenia i ujrzał Meluzynę — odkrył wtedy, iż wybranka od pasa w dół ma postać węża. Przerażony, dochował tajemnicy, lecz mimo to, zgodnie z klątwą, na ród spadło nieszczęście, które polegało na wewnętrznych waśniach i sporach. Wyrzucał to żonie, a ona, urażona w swej dumie, rzuciła się z okna i zamieniła się w skrzydlatego węża.

Przyjmuje się, że ta legenda ma wcześniejsze korzenie, a Meluzynę i jej męża zgodnie przedstawiano jako założycieli rodu Lusignan. Jej zapis literacki był wtórny, a wersja

o nadprzyrodzonej proveniencji tegoż rodzaju wywodzi się już z XII wieku, czyli czasów Gwidona de Lusignana. Owa istota o podwójnej naturze — po części kobiecej, po części węzowej lub rybiej — występuje często w tradycji francuskiej i bretońskiej w oparciu o legendy i historie o rodach królewskich i tajemniczych magicznych związkach. Z czasem Meluzyna stała się symbolem melancholii, samotności i tajemnicy. Jej dwojaka natura odpowiada za dysonans między doczesnością a przyszłością, przyrodą i kulturą, wreszcie życiem i śmiercią. Jednocześnie można w tej postaci dostrzec obraz magii, sił nadnaturalnych i nieuchwytniej kobiecości. Warstwa kulturowa legendy pozostaje w bliskiej relacji z podkładem folklorystycznym, który da się wywieść z podań i przekazów ludowych. Można założyć, że ustny przekaz pochodził więc z warstwy genetycznie pierwotnej, aby w wyniku ewolucji dojść do struktury wysokiej, pisanej i autorskiej.

Danišová-Bartošková zwróciła uwagę na konieczność interdyscyplinarnego postrzegania problemu, stąd odwołania do metodologicznego warsztatu badawczego. W szczególności następuje zwrot w stronę komparatystyki literackiej, teorii mitu, antropologii kulturowej, religioznawstwa, folklorystyki, etnologii, a także historii i archeologii. Badaczka przyznaje również, że towarzyszy przekazowi o Meluzynie funkcja ideowo-propagandowa i polityczna, która wywodzi się z literatury. Opowieści genealogiczne wskazują wyraźnie na nadprzyrodzone pochodzenie rodów i ich szczególny charakter. Ważny okazuje się ludzki żywot od narodzenia aż do śmierci. Dochodzi do głosu kobiecość rozumiana jako ta, która wytwarza wzorce bohaterów; w tej postaci można dostrzec piastunkę czy matkę chrzestną. W szczególności będzie się tutaj ujawniać funkcja magiczno-religijna. Wspomniana kobiecość może też mieć swoje przeciwieństwa, czyli wzorce negatywne, ponieważ uosabia się ona w formie czarownicy czy wampirzycy. Podanie o Meluzynie łatwo więc rozpatrywać w szerszym kontekście — jako punkt wyjścia do dyskusji o kobiecie w szczególności. Jej dwojaka natura może oznaczać walkę żywiołów w człowieku, odwieczną batalię o dobro i zło.

Warto także odnotować, że historyczne przekazy genealogiczne są w stanie uchwycić ich nadmysłowe pochodzenie, co powoduje, że między 1150 a 1230 rokiem rozrasta się liczba tekstów o Meluzynie. Wskazują one wyraźnie na dobrobyt i trwałość rodów królewskich. W średniowieczu mamy do czynienia z różnymi przedstawieniami legendy meluzyjskiej w licznych dziełach literackich, w tym choćby motyw tajemniczej kąpiącej się panny i jej zwierzęcej natury. Można wywieść, co też czyni autorka, że krąg tak odbieranej postaci ma swoje rozliczne paradygmaty w konkretnych narracjach w tematycznych algorytmach. Następuje więc zwrot w stronę kultury arabskiej, litewskiej, krain bałtyckich, węgierskiej czy polskiej. Wszędzie tam znajdziemy właśnie archinarratywy o uciekającej nadprzyrodzonej zwierzęcej kobiecie. Szerokie spojrzenie i zastosowana typologia ujawniają, że tak rozumiane legendy pojawiają się w najróżniejszych tradycjach, często odległych od siebie — by wymienić tylko podania ugrofińskie, japońskie, indyjskie, greckie, polinezyjskie i indonezyjskie. Mimo dzielących je odległości geograficznych znajdujemy tutaj zaskakujące zbieżności. Potwierdzają je badacze wspomnianych zapisków, wskazując na istotne podobieństwa. Faktem jest, że Meluzyna, czy raczej kobieta, bywa przedstawiana jako inne akwaticzne zwierzę. Na czele, jako ekspozycja, znajduje się chęć pozyskania nadprzyrodzonej małżonki. W archetypicznej narracji tematycznego algorytmu towarzyszy temu ustanowienie tabu i jego naruszenie.

Finalnie przekroczenie zakazu łączy się z odejściem małżonki. Wielość starożytnych tekstów niesie za sobą bogactwo tematów, stąd też można mówić o licznych inwariantach. Na ogół na plan pierwszy wysuwa się topos uciekającej bogini, oczywiście przy założeniu, że prawdziwym powodem tego jest dekonspiracja, przekroczenie istotnego zakazu. Przeobrażanie się postaci w zwierzęcą formę ma na celu swoisty zakład, który polega na dochowaniu tajemnicy. Można dowieść, że tak sformułowana treść ma swoje mitologiczne korzenie. Tematyczny algorytm o nadzmysłowej (zwierzęcej) kobiecie pojawił się bowiem już w paleolicie (Indie, stepy centralnej Azji — i rozszerzał się właśnie od Indii przez Syberię do Japonii i dalej aż do Oceanii). Można więc mówić o orientalno-europejskim lub azjatycko-europejskim pochodzeniu tego mitu. Okazuje się, że przenosił się on w różne krainy geograficzne, ale wszędzie przejawiał się w formule wyobrażeniowej zwierzęcej kobiety. W rytualnym przedstawieniu zakłęta istota mogła objawiać się pod postacią na przykład bizona. Rysunki w starożytnych jaskiniach potwierdzają niewątpliwie taki osąd. Oczywiście motyw ten pokazuje pierwiastek męski i żeński, z których ważniejszy wydaje się ten drugi. Mamy tutaj do czynienia z kultem życia i śmierci i następującego później zmartwychwstania. Taka warstwa mitu ma swoje korzenie w odwiecznej walce pomiędzy trwaniem a nicością, przy czym istotniejszy wydaje się czynnik powrotu, późniejszego uobecnienia.

Badaczka ma tego pełną świadomość, pisze bowiem o takim przedstawieniu bogów lub duchów, które zstępują do niższego, ludzkiego świata, co dokładnie odpowiada mitowi o uciekającej nadprzyrodzonej (zwierzęcej) kobiecie. Daje się również zauważyć, iż mitologiczno-religijny pejzaż odpowiada niewątpliwie postaci Wielkiej Matki, która to wyobraża kult binarnych powiązań (opozycja dobrobyt–niedostatek, płodność–niepłodność czy ostatecznie życie–śmierć). Można stwierdzić, że takie totemiczne przedstawienie odbija się w rodowym średniowiecznym przekazie, w którym Meluzyna jest jego patronką. Oczywiście i tutaj mamy do czynienia z trwałym zespoleniem przyrody i kultury, nieba i ziemi, przy czym to zestawienie staje się podstawą totemicznie zorientowanych kultów religijnych. Totemiczną hipostazę można odnaleźć w kulturze średniowiecza w legendzie genealogicznej. Autorka stwierdza niedwuznacznie, że Meluzyna jest jednym z wariantów prastarej indoeuropejskiej bogini-matki, która pełni magiczno-religijne funkcje, nade wszystko odpowiada za płodność i dostatek. Okazuje się, iż Meluzyna egzystuje między dwoma światami: nadprzyrodzonym (zoomorficzna część jej ciała) i ludzkim (ciało pięknej kobiety). Warto przy okazji odnotować, że topos Meluzyny stał się bardzo modny w kulturze masowej XIX i XX wieku i trafił do licznych przedstawień. *Mytologiczne korzenie średniowiecznej legendy o Meluzynie...* to publikacja podejmująca na pewno trudne problemy badawcze, a ich przedstawienie i analiza zasługują na słowa uznania. Rozwiązanie podjętych wątków i próba dostosowania do założonego celu naukowego stają się tutaj naczelną dyrektywą poznawczą. Autorka potraktowała wskazany problem roboczy bardzo poważnie, dzięki czemu udało się jej doskonale pokazać sposób transformacji i ostatecznego rozstrzygnięcia opisywanej sytuacji. Poziom przetwarzania pracy należy ocenić bardzo wysoko. W pracy pojawiało się wiele elementów, które są należycie i wartościowo uchwyczone. Sama tematyka zasługuje na uznanie, a sposób jej potraktowania i ostateczny rezultat są z pewnością wartościowe.

Wyniki badań, czyli wkład pracy i poziom analiz, wskazują niedwuznacznie na odkrywcze i twórcze osiągnięcia naukowe Nikoli Danišovej-Bartoškovéj. Autorka

otrzymuje szczytowe rezultaty także dzięki bogatemu odwoływaniu się do najnowszej literatury naukowej, co oznacza bycie na bieżąco z licznymi autorytetami i znawcami podjętej w publikacji problematyki. *Mytologické korenie stredovekej legendy o Meluzínie...* spełniają najostrzejsze kryteria językowe — to rozprawa napisana stylem naukowym, pełnym fachowych terminów, a jej struktura i podział odpowiadają zasadom metodologii naukowej. Książka jest szczególnie cenna dla tych badaczy, których interesuje fenomen dociekań etnologicznych w szerokiej perspektywie poznawczej. Recenzowaną tu publikację można polecić wszystkim czytelnikom zorientowanym w niuansach współczesnej teorii literatury.

KRZYSZTOF BILIŃSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-8679-4168>

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: k.bilinski@wp.pl

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license — [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Received: 2025-06-30 | Revised: 2025-07-09 | Accepted: 2025-07-10